

A szocializmus

Beszéd osztrák katonatisztek előtt Bécsben, 1918-ban¹

Maximilian Carl Emil Weber (1864–1920) – német szociológus, történész és közgazdász, a modern szociológia egyik alapítója, a Berlini, Freiburgi és Heidelbergi Egyetem professzora

Absztrakt: Weber 1918-ban Bécsben, osztrák katonatisztek előtt tartott előadást (nem tudjuk, hogy miért pont a szocializmus lényege érdekelte őket). „Minden tisztán *szocialista* jellegű *párt* ma már *demokratikus* párt is.” Így Weber először is a demokráciáról kezd el beszélni, és ebből az „igazgatásra” tér át. (Természetesen az amerikai tapasztalatai alapján.) A szocializmus szerint „a gyári *fegyelemből* született”. A szocializmus – a „közösségi gazdálkodás” – azonban ehhez semmi lényegeset nem tud hozzátenni. A közösségi gazdálkodásnak a közösségi tulajdonra kell épülnie, de ez a tulajdon szükségképpen állami tulajdonként fog megjelenni. Ez viszont a munkás számára semmit sem hoz: a munkásnak ugyanis nagyjából mindegy, hogy a termelési eszközök tulajdonosa az állam vagy egy magántőké.

Kulcsszavak: szocializmus és demokrácia, az igazgatás kérdései, közösségi tulajdon és állami tulajdon, szükségszerű kudarc

Socialism

Abstract: In 1918, Weber delivered a lecture in Vienna before Austrian military officers (we do not know why it was precisely the essence of socialism that interested

¹ Megjelent: Max Weber: Der Sozialismus. In uő: *Gesammelte Aufsätze zur Soziologie und Sozialpolitik*. Marianne Weber (szerk.). Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1988. 492–518.

them). “Every party of a purely *socialist* character is today also a *democratic* party.” Accordingly, Weber begins by speaking about democracy and from there turns to the question of “administration” (naturally, on the basis of his American experiences). In his view, socialism is “born out of factory *discipline*.” Socialism – understood as “communal economy” – is, however, unable to add anything essential to this. A communal economy must be based on communal ownership, yet this ownership will necessarily appear in the form of state ownership. This, in turn, brings nothing to the worker: for the worker, it is largely indifferent whether the owner of the means of production is the state or a private capitalist.

Keywords: socialism and democracy, questions of administration, communal ownership and state ownership, necessary failure

Mivel most van először szerencsém a császári és királyi hadsereg tisztikara előtt beszélni, ezért meg fogják érteni, ha ezt a helyzetet kissé kínosnak érzem. Mindenekelőtt azért, mert nem ismerem a körülményeket: a császári és királyi hadsereg működésének belső viszonyait. Így nem ismerem azokat a feltételeket sem, amelyek a tisztikarnak a legénységre gyakorolt befolyása szempontjából meghatározóak. Magától értetődik, hogy a tisztek és a tartalékos tisztek mindig dilettánsok, nemcsak azért, mert hiányzik belőlük a tudományos hadapródiskolai nevelés, hanem azért is, mert nincsenek állandó kapcsolatban a legénység belső idegrendszerével. De ha valaki – mint ahogy én is – a német hadseregen belül töltött el némi időt, nagyon különböző területeken, akkor azért van egy kis rálátása a tisztikar, az altisztek és a sorkatonák közötti viszonyokra; és így legalábbis azt tudhatja, hogy a befolyásolásnak vannak olyan módjai, amelyek *lehetségesek*, mások *nehézkese*k vagy teljesen *lehetetlenek*. Természetesen a császári és királyi hadsereg esetében erről a legcsekélyebb fogalmam sincs; ha mégis van valami fogalmam, akkor az csak a tárgyi ismeretek nehézségére vonatkozik, amely számomra már csak a nyelvi problémákból kifolyólag is adott. A császári és királyi hadsereg tisztjei többször is megpróbálták elmagyarázni nekem, hogy hogyan lehet a legénység nyelvének tényleges ismerete nélkül is megteremteni velük egy olyan kapcsolatot, amely minden befolyásgyakorláshoz szükséges. Én magam csak német szemszögből tudok beszélni, és azzal szeretném kezdeni, hogy néhány megjegyzést teszek arról, hogy nálunk általában hogyan gyakorolnak befolyást.

Ezeket az észrevételeket egy „békaperspektívából” fogalmazom meg. Amikor még gyakran utaztam Németországban, azt a politikát követtem, hogy mindig harmadosztályon utaztam, kivéve, ha nagyon hosszú volt az út, és ha nagyon megerőltető munka várt rám. És így az idők során sok száz emberrel találkoztam, akik a frontról jöttek, vagy a frontra utaztak, abban az időszakban, amikor nálunk elkezdődött az, amit a tisztek általi felvilágosító munkának neveztek. Ott, anélkül, hogy megragadtam

volna az alkalmat arra, hogy az embereket kérdőre vonjam, vagy a magam részéről beszédre buzdítsam őket, nagyon sokféle megnyilvánulást hallottam. Ezek mindig nagyon megbízható emberek voltak, akik számára a tiszt tekintélye sziklaszilárd volt, és csak ritkán voltak köztük olyanok, akik legbelül egy kicsit másképp gondolkodtak. Az eredmény mindig az volt, hogy rá kellett döbbernem, milyen nagy nehézségekkel jár mindenféle felvilágosító munka. Egy közös dolog volt: amint felmerült a gyanú, hogy itt *pártpolitikáról* van szó, amit közvetve vagy közvetlenül valaki elő akar mozdtítani, mindegy, hogy az milyen jellegű, az emberek nagy részében mindig bizalmatlanság támadt. Ha szabadságon voltak, mindig különböző párttagokkal voltak körülvéve, és akkor nehéz volt velük valódi bizalmi viszonyt kialakítani. De fennállt egy nagy nehézség is: az emberek feltétel nélkül elismerték a tiszt katonai szakértelmét – én ezt soha nem tapasztaltam másként, bár Németországban időnként voltak morgolódások, hol a személyzettel, hol mással kapcsolatban, de a katonai tekintély alapvető kétségbevonására nem került sor. Másrészt azonban azzal az érzéssel is lehetett találkozni, hogy ha egy tiszt kioktat bennünket az életkörülményeinkről és az abból következő dolgokról, akkor abból az következik, hogy a tisztikar mégis egy másik társadalmi réteghez tartozik, mint mi; és a tiszt még a legjobb akaratok ellenére sem tudják beleképzelni magukat a mi helyzetünkbe, akik a gépfegyver vagy az eke mögött állunk. Ez újra és újra kifejezésre jutott számos, többnyire naiv megjegyzésben, és az volt az érzésem, hogy talán egy rosszul folytatott felvilágosítás eredményeként a tiszt tekintélye még a katonai területen is meginoghat, ahol pedig egyelőre rendíthetetlenül áll, mert az emberek nem szeretik a tekintélyt azokon a területeken, ahol azt érzik, hogy ők maguk is otthon vannak. – Most térjünk rá egy másik hibára, amit most nem, de a múltban gyakran elkövettek a szocializmussal kapcsolatos vitákban. Az ember már régóta (és jó okkal) tartózkodik attól, amit a szociáldemokrácia pártpolitikai ellenfelei rendre megtettek, hogy a szakszervezeti tisztségviselők és pártfunkcionáriusok tekintetében szemrehányást tegyen a munkásoknak: „Ezek olyan emberek, akik a szó szoros értelmében a munkások filléreiből élnek, még inkább, mint maguk a tőkések.” Erre persze minden munkás azt válaszolja: „Természetesen tudom, hogy ezek az emberek az én filléreimből élnek. Én fizetem őket. De éppen ezért megbízhatóak számomra, tőlem függenek, tudom, hogy az én érdekeimet képviselik. Ebben nem hagyom megingatni magam. Ez megéri nekem azt a néhány fillért.” És ma már többnyire felhagytak azzal is, hogy ily módon lejárássák azt az értelmiségi réteget, amely ma mindenütt alakítja azokat a jelszavakat és – mondjuk ki bátran – azokat a frázisokat, amelyekkel kivétel nélkül minden pártban, így a baloldali pártokban és a Szociáldemokrata Pártban is találkozhatunk. Különösen üdvözlendőnek tartom azonban, hogy Németországban a szakszervezeteknek meglehetősen jó hírnevük van, bármit is gondoljunk róluk. Persze ők is elkövetik a maguk örültségeit. Mindazonáltal ez a hozzáállás a szakszervezetekhez – különösen katonai szempontból – meglehetősen okos dolog. Hiszen valami olyasmit képviselnek, ami a katonai szervekre is jellemző. A sztrájkról azt gondolhatunk, amit akarunk. Általában érdekekért, bérekért folytatott harcról van szó. Nagyon gyakran azonban nemcsak a bérekről, hanem eszmei

dolgokról is szól: a becsületről, ahogyan azt a munkások értik – hogy pontosan mit kell alatta érteni, arról mindenki azt hiszi, hogy ő tudja a legjobban. Az embereket egy gyárban vagy egy iparágban a becsület érzése és a bajtársiasság tartja össze, és ez egy olyan érzés, amelyen – csak más irányban – a katonai testületek összetartása is alapul. És mivel egyáltalán nincs semmilyen eszközünk arra, hogy a sztrájkokat a világból száműzzük (csak a nyíltan elismert és a titkos egyesületek között lehet választani), ezért azt hiszem, katonai szempontból is bölcs dolog erre a tényre alapozni: ez egyszerűen így van, és amíg jól kijövünk az emberekkel, és nem veszélyeztetik a *katonai* érdekeket, addig kooperálunk velük, ahogy az Németországban valóban meg is történt. Ezek az én személyes benyomásaim.

Most rátérnék arra a témára, amelyről – az önök megtisztelő meghívásának eleget téve – ma itt beszélnem kell. Ez a téma természetesen olyan természetű, hogy legalább fél évig kellene róla beszélni (ennyi idő alatt szokás ezeket a dolgokat képzett akadémiai hallgatóság előtt előadni): a szocializmus helyzete és a róla alkotott vélemény. Mindenekelőtt arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy nagyon különböző „szocialisták” léteznek. Vannak olyan emberek, akik szocialistának nevezik magukat, és akiket egyetlen párt-szocialista sem ismerne el annak. Minden tisztán *szocialista* jellegű párt ma már *demokratikus* párt is. Először is röviden szeretnék kitérni erre a demokratikus jellegre. Mi ma a demokrácia? Ez a pont hozzátartozik a témánkhoz. Igaz, ma csak röviden érinthetem. A demokrácia mérhetetlenül sokféle dolgot jelenthet. Önmagában csak annyit jelent, hogy a politikai jogok tekintetében a lakosság egyes osztályai és csoportjai között nincs formális aszimmetria. De milyen sokféle következményei vannak ennek. A régi típusú demokráciában, a svájci Uri, Schwyz, Unterwalden, Appenzell és Glarus kantonokban az összes polgár egy nagy téren gyűlik össze, és ott szavaznak mindenről, az előjárók megválasztásától kezdve az új adótörvényről vagy valamilyen közigazgatási kérdésről szóló határozat elfogadásáig, miután kézfeltartással megvitatták azt. (Appenzellben tizenkétezer szavazásra jogosult ember van, egyébként általában három-öt ezer emberről van szó.) Ha most ötven-hatvan évre visszamenőleg megnézzük az ilyen régi típusú svájci demokráciában megválasztott előjárók listáját, akkor azt találjuk, hogy feltűnően gyakran ugyanazok az emberek voltak, vagy hogy bizonyos családok már ősidők óta betöltötték ezeket a tisztségeket. Így bár jogilag demokrácia volt, ezt a demokráciát valójában arisztokratikusan igazgatták. Mégpedig azon egyszerű oknál fogva, hogy nem minden kereskedő vállalkozta el az előjáró tisztségét anélkül, hogy tönkre ne tette volna magát a szakmájában. Gazdasági értelemben „származtatott léttel” kellett rendelkeznie, és ez általában már feltételezi, hogy az illető rendelkezik egy bizonyos vagyonnal. Vagy pedig magas fizetést kell neki adni, vagy nyugdíjjal kell ellátni. A demokráciának választania kell: vagy a gazdag emberek igazgatják tiszteletbeli pozícióból, olcsón, vagy a fizetett tisztviselő igazgatják, drágán. Ez utóbbi, a fizetett tisztviselők rétege mára minden modern demokráciában kialakult, ahol a tiszteletbeli pozíció már nem volt elegendő: a nagy tömegtársadalmakban. Ez a jelenlegi helyzet Amerikában. Elméletileg ott is hasonló a helyzet, mint Svájcban. Választásokat tartanak, ha nem is a nemzeti gyűlések,

de közvetlen vagy közvetett, *egyenlő* választójog alapján választják meg a tagállami tisztviselőket és – az egész Uniót tekintve – az elnököt. Aztán az elnök nevezi ki az Unió többi tisztviselőjét. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a megválasztott elnök által *kinevezett* tisztviselők összességében jobb minőségű munkát végeznek, és mindekelőtt kevésbé vesztegethetők meg, mint a népi választásokból kikerülő tisztviselők, mivel az elnököt és a mögötte álló pártot a választók természetesen felelősnek tartják azért, hogy az általuk kinevezett tisztviselők legalább valamilyen módon rendelkezzenek a választók által elvárt tulajdonságokkal.

Nos, ez az amerikai demokrácia, amely azon az elven alapul, hogy négyévente, amikor az elnököt megválasztják, új elnököt választanak. Gondoljuk csak meg: az elnök változik, ennek következtében az általa kinevezett több mint háromszázezer tisztviselő is változik; négyévente minden állam kormányzója változik, és velük együtt sok ezer új tisztviselő érkezik – egy ilyen demokrácia a végéhez közeledik. Ez egy dilettánsok által vezetett kormányzás; mert ezeket a tisztviselőket a következő elv szerint nevezték ki: szolgálatot tettek a pártnak, és most cserébe tisztviselők lesznek. A szakmai képzettségük iránt senki sem érdeklődött; vizsga vagy bármilyen formális megmérettetés az amerikai demokráciában teljesen ismeretlen. Ellenkezőleg: gyakran fogalmazódik meg az az álláspont, hogy a tisztségek egyfajta rotációban egyik emberről a másikra kell szállnia, hogy mindenki egyszerre jusson oda a húsfaszékhoz.

Erről már többször beszélgettem amerikai munkásokkal. Az igazi amerikai jenkinek magas a képzettsége, és magas a bére is. Egy amerikai munkás sokszor többet keres, mint sok amerikai egyetemi oktató. Ezek az emberek teljesen elsajátították a polgári társadalom formáit, cilinderben jelennek meg a feleségükkel, aki talán egy kicsit kevésbé elegáns, de egyébként pontosan úgy viselkedik, mint más ladyk; míg az Európából érkező bevándorlók az alsóbb osztályokba özönlenek. Volt, hogy leültem egy ilyen munkással, és azt mondtam neki: Hogy engedhetitek meg magatoknak, hogy ezek az emberek kormányozzanak benneteket, akik elfoglalják a hivatalokat, és akik természetesen, mivel a hivatalukat a pártnak köszönhetik, a fizetésükből, amit kapnak, rengeteget fizetnek vissza a pártnak adóként; és mivel négy év után úgy távoznak a hivatalból, hogy semmilyen nyugdíjjogosultságuk nincs, természetesen annyi pénzt sajátolnak ki a hivatalukból, amennyit csak lehet? Szóval: hogy engedhetitek meg, hogy ez a korrumpált társadalom kormányozzon benneteket, amely, könnyen belátható, százmilliókat lop el tőletek? Ilyenkor általában azt a jellegzetes választ kaptam, amelyet a maga drasztikussága miatt szó szerint szeretnék idézni: „Ez mind nem számít, van elég pénz a lopásra, és még mindig marad annyi, hogy mások – köztük mi is – hozzájussunk valamihez. Köpünk ezekre a »professzionistákra«, ezekre a tisztviselőkre, megvetjük őket. De ha egy vizsgával rendelkező, művelt réteg foglalná el a hivatalokat, mint nálatok, akkor ők köpnének ránk.” Ez volt ezeknél az embereknél a döntő: a félelem egy olyan tisztviselői kar kialakulásától, amilyen Európában valóban létezik, és amely egy korporatív, egyetemi végzettségű, szakmailag képzett tisztviselői kar.

Magától értetődően már régen eljött az az idő, amikor már Amerikában sem lehet többé dilettánsokon keresztül igazgatni. Itt is óriási ütemben bővül a szakmailag

képzett tisztviselők köre. Bevezették a szakmai vizsgákat. Először csak formálisan volt kötelező bizonyos műszaki ismereteket megkövetelő pozíciókban, de aztán gyorsan elterjedt. Ma már mintegy százezren vannak az elnök által kinevezendő tisztviselők közül, akiket csak sikeres vizsga után lehet kinevezni. Ez az első és legfontosabb lépés a régi demokrácia átalakításában. És ezzel együtt az egyetem Amerikában is teljesen más szerepet kezdett játszani, és az egyetemek szellemisége is alapvetően megváltozott. Ugyanis, amit Amerikán kívül nem mindig tudnak, az amerikai egyetemek és az általuk képzett osztályok, és nem a minden országban létező háborús beszállítók, voltak a háború elindítói. Amikor 1904-ben ott jártam, az amerikai diákok semmi másról nem kérdeztek annyit, mint arról, hogy Németországban tulajdonképpen hogyan rendezik a hadgyakorlatokat, és milyen az, amikor az ember megsérül. Azt gondolták, hogy ez valamilyen lovagi intézmény: és nekik is kell egy ilyen sport. A komoly ebben az volt, hogy az irodalom, különösen az én szakterületemen, ilyen hangulatokra volt kihegyezve. A korszak legjobb műveinek végén ilyen és ehhez hasonló következtetéseket találtam: „Szerencsére a világgazdaság afelé halad, hogy nyereségessé váljék (»a sound business view«), hogy *háborúval* vegyük el egymástól a világkereskedelmi lehetőségeket, mert akkor végre véget ér számunkra, amerikaiak számára, az a korszak, amikor méltatlan dollárkeresők voltunk, és akkor újra a harci szellem és a lovaság fogja uralni az egész világot.” Valószínűleg úgy képzelték el a modern háborút, mint a fontenoyi csatát, ahol a franciák egyik hírnöke ezt kiáltotta az ellenségnek: „Angol urak, löjtek ti először!” A háborút egyfajta lovagi sportként képzelték el, amely az osztályérzést, a nemesi érzést helyezi majd újra a piszkos pénzhajszá helyébe. Látják: ez a kaszt pontosan úgy ítéli meg Amerikát, ahogyan tudomásom szerint Németországban is gyakran megítélik, és – a maga részéről – le is vonja a konzekvenciákat. A meghatározó államférfiak mind ebből a kasztból kerültek ki. Ennek a háborúnak az lesz a következménye, hogy Amerika nagy hadsereggel, tisztikarral és bürokráciával rendelkező államként fog kikerülni belőle. Beszéltem amerikai tisztekkel is abban az időben, akik nagyon kevésbé értettek egyet azokkal az előírásokkal, amelyeket az amerikai demokrácia az amerikaiakra ró. Egyszer például előfordult, hogy egy kollégám lányának családjánál voltam vendégségben, ahol a szobalány épp akkor mondott fel – ott a szobalányoknak kétórás felmondási idejük van. Éppen akkor jött haza a két fia, akik tengerészcadétek voltak, és az anya azt mondta nekik: „Most azonnal ki kell mennetek havat lapátolni, különben napi 100 dolláros büntetést kell fizetnem.” A fiúk – akik éppen német tengerésztisztek társaságában voltak – azt mondták, hogy ez nem méltó hozzájuk. Mire az anya ezt válaszolta: „Ha ti nem teszitek, akkor nekem kell.” Amerika számára ez a háború a bürokrácia kialakulását és ezzel együtt az egyetemi körök felemelkedési lehetőségét fogja eredményezni, vagyis Amerika európaizálódásához fog vezetni, legalább olyan mértékben, mint amilyenben Európa amerikanizálódott. A modern demokrácia mindenütt bürokratizált demokrácia, ez pedig a nagytársadalmak demokráciáját jelenti. Ennek így is kell lennie, mert a nemes arisztokrata vagy más tiszteletbeli tisztviselőket egy fizetett tisztviselői kar váltja fel. Ez mindenütt így van, még a pártokon belül is. Ez elkerülhetetlen, és

ezzel a ténnyel a szocializmusnak is számolnia kell: szükségszerűnek kell tekinteni a hosszú szakmai iskolázást, az egyre előrébb haladó szakmai specializálódást és az ily módon kiképzett szakmai tisztviselők általi irányítást. A modern gazdaságot nem lehet másképp irányítani.

De különben ez az elkerülhetetlen egyetemes bürokratizálódás áll az egyik leggyakrabban idézett szocialista jelszó – „a munkás és a munkaeszközök szétválasztása” – mögött is. Mit jelent ez? Azt állítják, hogy a munkás „el van választva” azoktól az anyagi eszközöktől, amelyeket a termeléshez használ, és a bérabszolgáság (amelyben találja magát) ezen a szétválasztáson alapul. Itt arra gondolnak, hogy a középkorban a munkás volt a tulajdonosa azoknak a technikai eszközöknek, amelyekkel termelt; a modern bér munkás természetesen már nem tulajdonosa az eszközöknek, és nem is lehet az – és az most mindegy, hogy egy vállalkozó vagy az állam működteti a szóban forgó bányát vagy gyárat. Arról sem szabad megfeledkezni, hogy a kézműves maga vásárolta meg a nyersanyagokat, amelyeket feldolgozott, míg ez ma a bér munkás esetében már nincs így, és nem is lehet így. Ennek megfelelően a termék a középkorban (és ma is mindenütt, ahol a kézművesség még létezik) az egyes kézműves szabad rendelkezésére állt, aki eladhatta azt a piacon, és ő maga húzhatott hasznot belőle; míg a nagyvállalatnál nem a munkás, hanem a termelési eszközök tulajdonosa rendelkezik felette, legyen az az állam vagy egy magánvállalkozó. Ez igaz, de ez a tény korántsem csak a gazdasági életre és a termelési folyamatra jellemző. Ugyanezt tapasztaljuk pl. az egyetemen belül is. A régi oktatók és egyetemi tanárok a saját könyvtárakra támaszkodtak, és a saját maguk által szerzett és készített technikai eszközökkel dolgoztak és állították elő (mint pl. a vegyészek) azokat a dolgokat, amelyek a tudományos vállalkozáshoz szükségesek voltak. A mai alkalmazottak a modern egyetemi vállalkozáson belül, különösen a nagy intézetek asszisztensei, pontosan ugyanolyan helyzetben vannak, mint bármelyik dolgozó a termelésben. Ezeket az asszisztenseket bármikor el lehet bocsátani. Az intézetben belül nincs más joguk, mint a munkásnak a gyáron belül. Ugyanúgy be kell tartaniuk a meglévő szabályokat, mint az utóbbiaknak. A kémiai vagy fizikai intézetben, az anatómiai intézetben vagy klinikán használt anyagok vagy készülékek, gépek stb. nem tartoznak a tulajdonukba; ezek inkább az állam tulajdonát képezik, és az intézet igazgatója kezeli őket, aki felelős is értük. Az asszisztensek a szakmunkásokétól nem lényegesen eltérő jövedelmet kapnak. Egészen hasonló körülményeket találunk a hadsereg esetében is. A múltban a ló és a páncél még a lovag tulajdonát képezte. Fel kellett szerelnie és etetnie kellett a lovát. A hadsereg akkori szabályzata az önfelszerelés elvén alapult. Mind az ókori városokban, mind a középkori lovagi seregekben az emberek maguk gondoskodtak a páncéljukról, a lándzsájukról és a lovukról, és még ellátmányt is kellett magukkal hozniuk. A modern hadsereg abban a pillanatban jött létre, amikor kialakult a fejedelmi uralom, vagyis amikor a katona és a tiszt (aki ugyan nem tisztviselő, de ebben az összefüggésben mégis megfelel neki) már nem birtokolta a hadviselés eszközeit. Erre épül a modern hadsereg kohéziója. Ezért volt lehetetlen oly sokáig, hogy az orosz katonák kimeneküljenek a lövészárkokból, mert létezett ez a tisztikar, ez az intendatúra, és a hadseregben mindenki tudta,

hogy az egész létezésük, beleértve az élelmezésüket is, ennek az apparátusnak a működésétől függ. Mindannyian „el voltak választva” a háborús eszközöktől, ahogyan a munkás a munkaeszközöktől. A lovag a feudális korszak tisztviselője, egy olyan vazzallus, akit közigazgatási és bírósági jogkörrel ruháztak fel. Ő viselte az igazgatás és a bíraskodás költségeit, de díjat szedett be értük. Így ő birtokolta az igazgatás eszközeit. A modern állam úgy jön létre, hogy a fejedelem ezt a saját hatókörébe vonja, fizetett tisztviselőket alkalmaz, és így „elválasztja” a tisztviselőket a működés eszközeitől. Mindenütt ugyanaz tehát: a termelési eszközök a gyárban, az államigazgatásban, a hadseregben és az egyetemi intézetekben egy bürokratikus felépített emberi apparátusnak köszönhetően annak a kezében összpontosulnak, aki ezt az emberi apparátust irányítja. Ez részben tisztán technikai jellegű, a modern eszközök – gépek, fegyverek stb. – természetéből adódik, részben pedig egyszerűen az ilyen típusú emberi interakció nagyobb hatékonyságából következik; s így kialakul egyfajta „fegyelem”: a hadseregben, a hivatalokban, a műhelyekben és az üzemekben. Mindenesetre súlyos hiba, ha a munkásnak a termelőeszközöktől való ilyen elkülönülését csak a gazdaság és kizárólag a magángazdaság jellegzetességének tekintjük. Az alapvető tényeket tekintve semmi sem változik, ha az említett apparátus urának személye megváltozik, ha például a magángyári tulajdonos helyett egy államelnök vagy egy miniszter kerül a munkások fölé. Az biztos, hogy a termelőeszközöktől való „elválasztás” folytatódik. Amíg lesznek bányák, kohók, vasutak, gyárak és gépek, addig ezek soha nem lesznek egy vagy több egyéni munkás tulajdonában abban az értelemben, ahogyan a középkorban egy mesterség erőforrásai egy egyéni céhmester vagy egy egész céh vagy egy helyi munkaszövetkezet tulajdonát képezték. Ezt a mai technológia természete már kizárja. – Mit jelent mármost a *szocializmus* mindennek fényében. A szó, mint már említettük, kétértelmű. A szocializmus ellentéte jól rögzíthető: egy magángazdasági rend, vagyis egy olyan állapot, amelyben a szükségletek gazdasági kielégítése magánvállalkozók kezében van; és ezt oly módon teszik, hogy különböző szerződések és bérmegállapodások útján beszerzik az anyagi erőforrásokat, a tisztviselőket és a munkaerőt, majd a javakat saját gazdasági kockázatukra és saját nyereségük reményében állítatják elő, míg végül a piacon értékesítik őket.

A szocialista teoretikusok ezt a magángazdasági rendet a „termelés anarchiájának” nevezik, mert őket elsősorban az érdekli, hogy az egyes vállalkozóknak a termékeik értékesítésére vonatkozó magánérdeke alapján, a profitszerzés érdeke alapján, ki lehet-e elégíteni azoknak az embereknek a szükségleteit, akik az adott javakra rászorulnak. Történelmileg váltakozott annak a megítélése, hogy egy adott társadalmon belül mi az, amit üzletszerűen, azaz a magánvállalkozás keretei között, és mi az, amit nem a magánvállalkozás szempontjai szerint, hanem – ebben a tag értelemben – szocialista módon kell megszervezni.

A középkorban pl. a Genovai Köztársaság a nagy gyarmati háborúit Ciprus ellen részvénytársaságokra, az ún. maonákra bízta. Ezek előteremtették a szükséges pénzt, felbérelték a megfelelő zsoldosokat, meghódították a termőföldet, amelyet természetesen a saját céljaikra ültetvényként vagy adótárgyként hasznosítottak. Hasonlóképpen,

a Kelet-Indiai Társaság is meghódította Indiát Angliának, miközben a saját maga számára hasznosította. Ugyanebbe a kategóriába tartoztak a késő reneszánsz korszak olasz *condottiere*jei is. Az ő feladatuk volt a toborzás; az utolsó közülük Wallenstein, aki a saját nevében és a saját forrásaiból toborozta a hadseregét, és az ő zsebébe is folyt be a hadsereg által szerzett zsákmány egy része, miközben még azt is elintézte, hogy a fejedelem, a király vagy a császár bizonyos összeget fizessen neki a szolgálataiért és az általa szerzett pénzért. A 18. században az ezredes még vállalkozó volt, akinek toboroznia és ruháznia kellett az újoncokat, aki részben függött a fejedelmi udvaroktól, de nagyrészt a saját kockázatára és a saját hasznát szem előtt tartva dolgozott. Így a hadviselés magáncélú működtetése teljesen normálisnak számított, ami ma már felháborító lenne a számunkra.

Másrészt egyetlen középkori város vagy céh sem tartotta volna elképzelhetőnek, hogy a város gabonával való ellátását vagy a céhnek az uraik munkájához nélkülözhetetlen nyersanyagokkal való ellátását, egyszerűen rá lehet bízni a szabad kereskedelemre. Az ókortól kezdve (Rómában nagymértékben) és az egész középkorban a városnak kellett erről gondoskodnia, nem pedig a szabad kereskedelemnek, amely pusztán kiegészítés volt. Ugyanúgy, mint most, a hadigazdaság idején, amikor a gazdaság különböző ágainak együttműködésére, „átállamosítására” van szükség, ahogy ezt mostanában nevezni szokták.

A jelenlegi helyzetünk sajátossága, hogy a magánvállalkozás kiegészül a magánburokratikus szervezéssel, és ehhez még hozzájön a munkásnak a termelőeszközöktől való elválasztása – és mindez egy olyan hatalmas területen valósul meg, mint még soha a világtörténelemben. Ez jellemzi az *ipari termelést*: ez a folyamat egybeesik a gépi termelés kialakulásával a gyáron belül, azaz a munkaerő helyi felhalmozódásával egyazon térben, a géphez és a közös munkafegyelemhez kötve (legyünk akár a gépteremben, akár a bányában). Ez a fegyelem az, ami a munkás és a munkaeszköz „elválasztásának” ma sajátos jelleget ad.

A modern szocializmus ebből az élethelyzetből, a gyári *fegyelemből* született. Minden időben és a világ minden országában a legkülönbözőbb fajtájú szocializmusok léteznek. A modern szocializmus a maga jellegzetes formájában csak ezen a talajon jött létre.

Ezt a munkafegyelemnek való alávetettséget azért érzik olyan rendkívüli módon az ipari munkások, mert a modern ipari vállalkozás – ellentétben például a rabszolgamunkán alapuló ültetvényekkel vagy a földesúri gazdaságokkal – egy rendkívül éles szelekciós folyamaton nyugszik. Egy modern gyáros nem vesz fel egy munkást csak azért, mert az olcsó bérért akar dolgozni. Inkább darabbérért állítja az embert a gép mellé, és azt mondja: „Na most, dolgozz csak, meglátom, mennyit termelsz”; és ha az ember nem érzi magát képesnek a munkára, akkor föl sem veszik. Ha viszont nem tudja megkeresni a minimálbért, akkor azt mondják neki: „Sajnáljuk, nem vagy elég tehetséges ehhez a munkához, nem tudunk használni téged.” Azért mondanak föl neki, mert a gépet nem lehet teljes mértékben kihasználni, ha olyan ember áll a gép mellett, aki erre képtelen. Ez mindenhol így van, vagy hasonlóan. Minden modern ipari

vállalkozás (ellentétben az ókor rabszolgatartó vállalkozásaival, ahol a gazda kötődött a maga rabszolgáihoz – ha valamelyikük meghalt, az számára tőkevesztéssel is jelentett) ezen a szelekciós elven alapul, és ezt a szelekciót rendkívüli mértékben fokozta a vállalkozók egymás közötti versenye, amely az egyes vállalkozót bizonyos bérmaximumokhoz köti. A fegyelem elkerülhetlensége megfelel a bérek maximalizálásának.

Ha ma egy munkás odamegy a vállalkozóhoz, és azt mondja: „Nem tudunk megélni ezekből a bérekből, igazán fizethetnél nekünk többet is”, akkor tíz esetből kilencben (mármint békeidőben és azokban az iparágakban, ahol a verseny igazán éles) a vállalkozó könyvelési adatokkal fogja tudni bizonyítani a munkásnak: ez nem lehetséges, a versenytárs ilyen és ilyen béreket fizet, és ha én ennél többet fizetnék, akkor minden nyereség, amit a részvényeseknek fizethetnék, eltűnik. Nem tudnám folytatni az üzletet, mert nem kapnék hitelt a bankoktól stb. Ez lenne a csupasz igazság. Ráadásul a verseny nyomása alatt a jövedelmezőség attól függ, hogy a lehető legtöbb emberi munkaerőt – és ha lehet, a vállalkozás számára legjobban fizetett, legdrágább munkaerőt – új, munkaerő-takarékos gépekkel sikerül-e kiiktatni, azaz a „szakképzett” munkásokat „szakképzetlen” vagy közvetlenül a gépre „betanított” munkásokkal helyettesíteni. Ez elkerülhetetlen, és tulajdonképpen állandóan meg is történik.

Nagyjából ez az, amit a szocialisták úgy értelmeznek, mint a „dolgozók uralmát az emberek felett”; vagyis: az eszközök uralkodnak a cél (a szükségletek kielégítése) felett. Úgy látják, hogy a múltban még voltak olyan személyek, akiket felelőssé lehetett tenni a kliens, a szolga vagy a rabszolga sorsáért, ma már ilyen nincs. Ezért a szocializmus nem az egyénekké, hanem a termelés rendjével mint olyannal száll szembe. Egyetlen tudományosan képzett szocialista sem tenné felelőssé az egyéni vállalkozót a munkás sorsáért; inkább ezt mondja: ez és ez a rendszernek köszönhető, annak a kényszerhelyzetnek, amelyben a munkás benne áll.

De mi lenne akkor a szocializmus pozitív értelemben és ehhez a rendszerhez képest. A szó legtágabb értelmében az, amit általában „közösségi gazdálkodásnak” neveznek. Vagyis egy olyan gazdálkodás, amelyből mindenekelőtt a profit hiányzik: tehát egy olyan állapot, amelyben nem a magánvállalkozók irányítják a termelést (saját kockázataikra és költségeikre). Ehelyett a termelés egy nép-szövetség tisztviselőinek kezében van, akik átveszik az irányítást, olyan szempontok szerint, amelyeket rögtön tárgyalni fogunk. Egy további sajátosság, hogy ennek következtében hiányzik a termelés ún. anarchiája, azaz a vállalkozók közötti verseny. Mostanában sok szó esik arról, különösen Németországban, hogy a háború következtében valójában már ki is alakult egy ilyen „közösségi gazdálkodás”. Ennek fényében röviden rá kell mutatnunk arra, hogy valamely nép szervezett gazdasága két, alapvetően különböző elvre épülhet. Az első az, amit manapság „átállamosításnak” neveznek, és ami kétségtelenül ismerős minden ember számára, aki valamilyen háborús cégnél dolgozik. Ez egy iparág egyesített vállalkozóinak az állammal (a katonai vagy a polgári tisztviselőkkel) való együttműködésén alapul. A nyersanyagbeszerzés, a hitel, az árak és a vevők terv szerint szabályozhatók; az állam részt vehet a döntéshozatalban, és részesülhet a szindikátusok nyereségéből. Ma már általánosan elfogadott, hogy a vállalkozókat ebben

az esetben ezek a tisztviselők felügyelik, a termelést pedig az állam ellenőrzi. Ez azt jelentené, hogy az „igazi” és „tényleges” szocializmus már létezik is, vagy legalábbis már úton vagyunk felé. Németországban azonban széles körben szkeptikusak ezzel az elmélettel szemben. Itt most nem foglalkozom azzal, hogy ez hogy van háború idején. Mindenki azonban, aki tud számolni, tudja, hogy békében nem lehet ugyanúgy tovább működtetni az üzletet, mint most, ha a cég nem akar tönkremenni. Béke idején egy ilyen államosítás, vagyis minden ágazat vállalkozásainak kötelező kartellezése (aminek eredményeként az állam maga is részesül a nyereségből) a valóságban nem az iparnak az állam feletti uralmát, hanem az államnak az ipar feletti uralmát jelenti. És ez nagyon kellemetlen módon valósul meg. A szindikátusokon belül az állam képviselői egy asztalnál ülnének a gyártulajdonosokkal, akik az ipar ismerete, a kereskedelmi képzettség és az érdekvényesítés szempontjából messze fölöttük állnak. A parlamentben viszont a munkások képviselői ülnek, és azt követelik, hogy az állam képviselői egyrészt magas béreket, másrészt olcsó árakat biztosítsanak: azt mondanák, hogy ehhez megvan a hatalmuk. Ugyanakkor: az állam, amely osztozik egy ilyen szindikátus nyereségében és veszteségében, hogy ne tegye tönkre a pénzügyeit, természetesen érdekelt a magas árakban és az alacsony bérekben. És végül a szindikátusok vállalkozói elvárják az államtól, hogy garantálja számukra a cégeik jövedelmezőségét. A munkások szemében egy ilyen állam tehát a szó valódi értelmében vett osztályállam – és én kétlem, hogy politikailag ez kívánatos lenne. De még inkább kétlem, hogy bölcs dolog lenne ezt az államot a munkások előtt a „valódi” és „igazi” szocializmusként bemutatni, ami pedig kézenfekvőnek tűnik. A munkások ugyanis villámgyorsan meg fogják tanulni, hogy ha pl. egy bányában dolgoznak, akkor a sorsuk semmit sem változik attól, hogy a bánya magán- vagy állami kézben van. A Saar-vidék szénbányáiban a munkás élete teljesen ugyanolyan, mint egy magánbányában: ha a bánya rosszul gazdálkodik, azaz rosszul jövedelmez, akkor az emberek is rosszul járnak. A különbség azonban az, hogy az állam ellen nem lehet sztrájkolni; a munkás függősége így az államszocializmusban jelentősen megnő. Ez az egyik oka annak, hogy a szociáldemokrácia általában ellenzi a gazdaság „átállamosítását” és a szocializmusnak ezzel létrejövő formáját. Ez egy kartellező közösség. A döntő tényező továbbra is a profit; a kérdés: mit keresnek az egyes vállalkozók, akik a kartellben egyesültek, és akik közül az egyik most az államkincstár? De van itt egy kínos dolog is: régebben az állami-politikai és a magántisztviselők (a kartellektől, a bankoktól és az óriásvállalatoktól) külön-külön testként álltak egymás mellett, és ezért kölcsönösen kordában tartották egymást. Most azonban a két tisztviselői kar egyetlen, szolidáris érdekekkel rendelkező testület, és az ellenőrzésre többé nincs mód. De a profit, mint a termelés irányítója, ekkor sem szűnik meg. Az államnak mint olyannak ekkor már el kellene viselnie a munkások gyűlöletét, amely ma még a vállalkozók ellen irányul.

Az egyetlen elvi ellentétet csak egy fogyasztói szervezet alkothatná, amely azt kérdezné: milyen *szükségleteket* kellene kielégíteni ebben az állami-gazdasági szférában? Önök is jól tudják, hogy számos fogyasztói szövetség, különösen Belgiumban, saját gyárakat létesített. Ha ezt általánossá tennék és állami szervezetek kezébe adnák,

akkor egy teljesen és alapvetően másfajta gazdaság jönne létre: egy fogyasztói szocializmus – amelyről ma még nem lehet tudni, hogy honnan kellene venni a vezetőit, és az is elég homályos, hogy hol vannak a megvalósításában érdekeltek. Mert a fogyasztók mint olyanok – minden tapasztalat szerint – csak nagyon korlátozottan képesek szervezkedni. Azok az emberek, akiknek van egy bizonyos szerzési érdekük, nagyon könnyen egyesülnek, ha megmutatják nekik, hogy ezen egyesülés révén nyereségre tehetnek szert, vagy garantálják számukra a rentabilitást. Ezen nyugszik egy olyan vállalkozói szocializmus létrehozásának lehetősége, mint amelyet az „átállamosítás” képvisel. Ugyanakkor rendkívül nehéz egyesíteni azokat az embereket, akikben semmi más közös nincs, mint hogy vásárolni akarnak, illetve ellátni magukat, mert a vásárló egész beállítottsága a szocializáció útjában áll. Elvégre még az éhínség sem tudta egyesíteni (legalábbis Németországban eddig) a háziasszonyokat egy háborús konyha létrehozására, melynek ételeit mindenki kiválóan elkészítettnek és ízletesnek találná, az amatőr egyéni főzés helyett; még akkor sem, ha az összehasonlíthatatlanul olcsóbb lenne.

Mindezek után végül rátérek arra a fajta szocializmusra, amelyhez ma a szocialista tömegpártok, azaz a szociáldemokrata pártok a programjuknak tekintenek. Ennek a szocializmusnak az alapidokumentuma az 1847-es *Kommunista Kiáltvány*, amelyet 1848 januárjában Karl Marx és Friedrich Engels tett közzé. Ez a dokumentum a maga nemében, bármennyire elutasítjuk is a döntő téziseit (*én a magam részéről ezt teszem*), elsőrangú tudományos teljesítmény. Ezt nem lehet tagadni, nem is szabad tagadni, mert senki sem hinné el, és mert nem is lehet tiszta lelkiismerettel tagadni. Még azokban a tézisekben is, amelyeket ma elutasítunk, van egy olyan szellemiség, amely politikailag nagyon messzemenő és talán nem mindig kellemes következményekkel jár, de a tudomány számára nagyon gyümölcsöző. Sokszor előfordul, hogy a tévedések gyümölcsözőbb következményekkel járnak, mint az esztelen korrektség. A *Kommunista Kiáltvány*ról egy dolgot előljáróban el kell mondani: a szándékait tekintve tartózkodik a moralizálástól, de ez nem mindig sikerül neki a kivitelezésben. A *Kommunista Kiáltvány* szerzőinek, legalábbis az ő állításuk szerint – végtére is szenvedélyes emberek voltak, akik korántsem ragaszkodtak mindig az elfogulatlansághoz – eszükbe sem jutott, hogy a világ gonoszságára és aljasságára panaszkodjanak. Azt sem gondolják, hogy az a feladatuk, hogy kimondják: a világ így és így van berendezve, de másképp kellene berendezve lennie. A *Kommunista Kiáltvány* a leginkább talán prófétai dokumentumnak nevezhető: *megjövendőli* a magángazdasági (ahogy mondani szokás: a kapitalista) társadalomszervezés bukását, és ezzel együtt *megjövendőli*, hogy ezt a társadalmat – átmeneti szakaszként – a proletariátus diktatúrája fogja felváltani. Ezen átmeneti állapot mögött azonban ott áll a tényleges végső remény: a proletariátus nem *szabadulhat* fel a szolgaság alól anélkül, hogy véget ne vetne az ember ember feletti uralmának. Ez a valódi prófécia; a *Kiáltvány* központi mondata, amely nélkül soha nem íródott volna meg: a proletariátus, a munkásosztály először a vezetői révén fogja magához ragadni a politikai hatalmat. De ez egy átmeneti állapot, amely majd a „szabad egyének társulásába” fog átmenni (ahogy mondják), ami aztán a végső állapot lesz.

Hogy ez a társulás hogyan fog kinézni, arról a *Kommunista Kiáltvány* hallgat, mint ahogy az összes szocialista párt programja is. Sőt, azt mondják, hogy ezt nem is lehet tudni. Csak annyit mondhatunk, hogy ez a jelenlegi társadalom pusztulásra van ítélve, a természet törvényei szerint el fog pusztulni, és a helyét először is a proletariátus diktatúrája fogja átvenni. De hogy mi következik ezután, arról még semmit sem lehet megjósolni, kivéve: megszűnik az ember ember feletti uralma.

Milyen okokat adnak meg a jelenlegi társadalom elkerülhetetlen bukására? Ez szerintük szigorúan természeti törvények alapján következik be: ez volt a próféciajuk második központi gondolata, amely meghozta nekik a tömegek ujjongó hitét. Engels egyszer azt a képet használta, hogy ahogy a Föld arra van ítélve, hogy majd valamikor a Napba zuhanjon, ugyanúgy ez a kapitalista társadalom is bukásra van ítélve. De milyen okokat adtak meg erre?

Az első az, hogy egy osztály, mint a polgárság (amelyen elsősorban a vállalkozókat értjük, és azokat, akik vele közvetlen vagy közvetett érintkezésben élnek), csak akkor tud uralkodó osztályként fellépni, ha az alávetett osztálynak – vagyis a bérmunkásoknak – garantálni tudja a pusztta megélhetést. A szerzők szerint ez volt a helyzet a rabszolgaság és a földesúri birtokok esetében is: ott az embereknek legalább a pusztta megélhetésük megvolt, és ezért tudott fennmaradni az uralom. De a modern burzsoázia erre nem képes, és nem is lehet képes. A vállalkozók konkurenciája ugyanis mindenkit arra kényszerít, hogy a másik alá kínáljon, és új gépek kifejlesztésével és bevetésével utcára tegye a munkásokat. Számukra az a jó, ha létezik a munkanélkülieknek egy széles rétege – az ún. „ipari tartalékhadsereg” –, amelyből bármikor, bármilyen nagy számban kiválaszthatják a megfelelő munkásokat; és éppen ezt a réteget hozza létre a gépi automatizálás fokozódása. Ennek az lesz a következménye – ahogyan a *Kommunista Kiáltvány* még hitte –, hogy megjelennek az állandó munkanélküliek, a (létminimum alatt élő) „mélyszegények”, akiknek a száma folyamatosan növekszik. Így azt mondhatjuk, hogy ez a társadalmi rend a proletárosztálynak még a pusztta létfenntartását sem tudja biztosítani. És ha ez a helyzet, akkor a társadalom adott rendje fenntarthatatlanná válik, azaz egy bizonyos ponton forradalom útján összeomlik.

Ezt az elnyomorodási elméletet ma, és *ebben* a formában, a szociáldemokrácia minden képviselője helytelennek tekinti és elveti. A *Kommunista Kiáltvány* jubileumi kiadásában a szerkesztő, Karl Kautsky, kifejezetten elismerte, hogy a fejlődés más utat járt be. A tézist más, átértelmezett formában tartják fenn, ami egyébként szintén nem vitathatatlan, de legalább elvesztette a korábbi patetikus jellegét. – De akárhogy is legyen, min múlik a forradalom *sikerének* esélye? Nem lehet, hogy most is kudarcra van ítélve?

Ezzel elértünk a második érvhez: a vállalkozók közötti verseny az erősebb győzelméhez vezet, amely a kereskedelmi képességeken múlik, de mindenekelőtt a tőke mozgása révén jön létre. Ez ahhoz vezet, hogy a vállalkozók száma állandóan csökken, mivel a gyengébbek kiesnek. Minél kisebb lesz a vállalkozók száma, annál nagyobb lesz – relatív és abszolút értelemben – a proletárok száma. Egy bizonyos ponton azonban e vállalkozók száma olyannyira megfogyatkozik, hogy lehetetlenné válik számukra uralmuk fenntartása, és akkor talán egészen békésen és udvariasan – mondjuk egy

életjáradékért cserébe – ki lehet majd sajátítani ezeket a „kisajátítókat”, mert belátják, hogy a lábuk alatt forrósodik a talaj, és olyan kevesen lettek, hogy nem tudják érvényesíteni a dominanciájukat.

Ezt a tézist ma is érvényesnek tekintik, habár módosított formában. De szerintem bebizonyosodott – legalábbis napjainkban –, hogy *semmilyen* formában sem helytálló. Először is, nem helytálló a mezőgazdaságban, ahol éppen ellenkezőleg, sok esetben a parasztság erőteljes növekedése volt tapasztalható. És továbbá nem helytelen, de a várttól eltérő következményekkel jár azokban az ipari ágazatokban, ahol a vállalkozók kisebb létszámúvá zsugorodása nem meríti ki a folyamatot. A gyenge tőke kiiktatása úgy valósul meg, hogy a pénzügyi tőkének, a kartelleknek vagy a bizalmi szervezeteknek vették alá. Ezeket az igen összetett folyamatokat azonban mindenekelőtt az „alkalmazottak”, azaz a magánszektor *bürokráciájának* gyors növekedése kíséri – statisztikailag sokkal gyorsabban növekszik, mint a munkásoké –, akiknek érdekei korántsem mutatnak egyértelműen a proletárdiktatúra irányába. Olyan sokféle, bonyolult természetű érdekek keletkeznek, hogy jelenleg nem lehet azt állítani, hogy a burzsoá rend közvetlen és közvetett érdekcsoportjainak száma és hatalma csökkenőben lenne. Mindenesetre a dolgok egyelőre nem állnak úgy, hogy azt lehetne állítani, a jövőben csak féltucatnyi vagy néhány száz vagy ezer tőkemágnás áll majd elszigetelten a proletárok millióival szemben.

A harmadik érv végül a válságok hatásaival kapcsolatos számítás volt. Mivel a vállalkozók egymással versenyeznek – és most jön a klasszikus szocialista írások egy fontos, de bonyolult gondolata –, elkerülhetetlen, hogy mindig lesznek túltermelési időszakok, amelyeket csődök, összeomlások és ún. „depressziók” követnek. Ezek az időszakok – Marx erre csak utalt a *Kommunista Kiáltványban*, de később alaposan kidolgozott elméletté vált – törvényszerűen, meghatározott periodicitásban követik egymást. Valójában az ilyen válságok közelítő periodicitása már majdnem egy évszázada fennáll. Hogy ez honnan ered, abban még témánk első tudósai sem értenek teljesen egyet. Ezért itt teljesen felesleges lenne tárgyalni.

A klasszikus szocializmus képviselői ezekre a válságokra építették a reményeiket. Mindenekelőtt arra, hogy ezek a válságok természetüknél fogva fokozzák a romboló és ijesztő forradalmi érzelmeket, az erőszak megnövekszik, felhalmozódik és megsokszorozódik – és egy ponton olyan hangulat jön létre, hogy ennek a gazdasági rendnek a fenntartását még a nem proletár körök is ejteni fogják.

Mára ez a remény lényegében szertefoszlott. Mert bár a válságveszély semmiképpen sem szűnt meg, de relatív jelentőségét tekintve csökkent, mióta a vállalkozók a kíméletlen versenyről áttértek a kartellezésre, vagyis mióta az árak és az értékesítés szabályozásával a versenyt nagyrészt kiküszöbölték, és mióta a nagy bankok, pl. a német Reichsbank, a hitelnyújtás szabályozására tértek át, és így a spekulációs időszakok is sokkal kisebb mértékben fordulnak elő, mint korábban. Tehát a *Kommunista Kiáltvány*nak és utódainak ez a harmadik reménye is – nem mondhatjuk, hogy „nem igazolódott be”, de – megingott.

A *Kommunista Kiáltvány*ban a polgári társadalom összeomlásához igen patetikus remények fűződtek, ezeket később sokkal józanabb várakozások váltották fel. Ilyen az az elmélet, hogy a szocializmus az evolúció révén majd magától is kialakul, mert a gazdaság termelése egyre inkább „szocializálódik”. Ez alatt azt értjük, hogy az egyéni vállalkozót egyre inkább felváltja az alkalmazott vezetőkkel rendelkező részvénytársaság, hogy állami vállalatok, önkormányzati vállalatok, céltársulások jönnek létre, amelyek már nem egy egyéni vagy akár magánvállalkozó kockázatára és nyereségére épülnek, mint a múltban. Ez igaz, bár hozzá kell tenni, hogy a részvénytársaságok mögött nagyon gyakran egy vagy több pénzmágnás áll, aki uralja a közgyűlést: minden részvénytulajdonos megélhette már, hogy nem sokkal a közgyűlés előtt kap egy levelet a bankjától, amelyben arra kéri, hogy ha nem akar maga eljönni szavazni, akkor az adott részvény szavazati jogát ruházza át rá, ami egy több millió koronás tőke esetében nem sokat jelent. Mindenekelőtt azonban ez a fajta szocializáció egyrészt a köztisztviselők, a kereskedelmi vagy műszaki szakképzettséggel rendelkező *tisztviselők* számának növekedését jelenti, másrészt pedig a *nyugdíjasok* számának növekedését is, vagyis annak az osztálynak a növekedést, amelyik csak osztalékot és kamatot kap, és nem végez érte konkrét munkát, mint a vállalkozó, és így a tőkés rendnek van elkötelezve. Az állami és a speciális céltársulásokban a *tisztviselők* és nem a munkások uralkodnak, akik itt nehezebben tudnak elérni valamit a sztrájkkal, mint a magánvállalkozókkal szemben. A tisztviselők diktatúrája és nem a munkások diktatúrája az, ami előrenyomulóban van – legalábbis egyelőre.

A második remény abban áll, hogy – mivel a gépek a régi szakmunkásokat, a magasan képzett kézműveseket és a tanult munkásokat, akik a régi angol *Trade Union* sorait még megtöltötték, szakképzetlen munkásokkal váltja fel – bárki képes lesz bármilyen gépen dolgozni, és ez a munkáosztály egységét hozza létre, a régi szakmákra való felosztás megszűnik, és ennek az egységnek a tudata a tulajdonosi osztály elleni küzdelemnek kedvez. Erre a kérdésre a válasz nem teljesen egységes. Igaz, hogy a gépekkel igen nagy mértékben éppen a magasan fizetett és képzett munkásokat próbálják helyettesíteni, mert az természetes, hogy minden ipar pontosan olyan gépeket igyekszik munkába állítani, amelyek a legnehezebben megszerezhető munkásokat helyettesítik. A mai ipari életben a leggyakrabban növekvő réteg az ún. „betanított” munkásoké; ezek nem a régi módon, külön iskolákban kiképzett szakmunkások, hanem olyan munkások, akiket egyszerűen a gép mellé állítanak, és ott képeznek ki. De még ők is gyakran szakembereknek nevezhetők. Több évbe telik, amíg pl. egy betanított szövő eléri a maximális képzettségi szintet, azaz a vállalkozó számára maximálisan ki tudja használni a gépet, és maga is a maximális bért keresi meg. Természetesen más munkáskategóriák esetében a szokásos képzési idő sokkal rövidebb, mint az itt említett esetben. Mindazonáltal a betanított munkások számának növekedése érezhetően gyengíti a foglalkozási specializációt, de még nem szünteti meg. Másfelől pedig a foglalkozási specializáció és a szakképzés iránti igény a munkáosztály *fölött álló* rétegekben növekszik, egészen a művezetőig és az üzemvezetőig, és ezzel együtt az e

réteghez tartozó személyek száma is növekedni fog. Igaz: ők is „bérrabszolgák”. De többnyire nem darabszám után fizetik őket, nem heti bért kapnak, hanem fix fizetést. És mindenekelőtt: a munkás persze sokkal jobban utálja a mindig a hátán térdelő művezetőt, mint a gyárost, és a gyárost megint jobban, mint a részvényt, bár végül is a részvényes az, aki valóban munka *nélkül* húz jövedelmet, míg a gyárosnak nagyon erős szellemi munkát kell végeznie; és ebből a szempontból a művezető még mindig sokkal közelebb van a munkához. Ez a dolog a katonaságnál is előfordul: általában a tizedes az, aki a legerősebb ellenszenvet váltja ki, legalábbis erre van esélye, amennyire megfigyelhettem. Mindenesetre az általános rétegződés alakulása messze nem egyértelműen proletárjellegű.

És végül a termelés fokozódó sztenderdizálódásával, azaz viszonylagos egyneműsítésével szokás érvelni. Úgy tűnik, minden a termékek egyre nagyobb egyformasága és felcserélhetősége, valamint az üzlet egyre kiterjedtebb sematizálása felé mutat – és ezt a háború mérhetetlenül elő is mozdította. Már csak a vállalkozók legfelső rétegében (de még itt is folyamatosan csökkenő mértékben) uralkodik a múltbeli polgári vállalkozások szabad, úttörő szelleme, mondják. Következésképpen – így érvelnek tovább – folyamatosan nő a termelés irányításának lehetősége, anélkül is, hogy a vállalkozók rendelkeznének azokkal a sajátos tulajdonságokkal, amelyeket a polgári társadalom a vállalkozásokhoz tartozónak tekintett. Ez – így érvelnek – különösen igaz a kartellekre és a trösztökre, amelyek az egyéni vállalkozókat hatalmas tisztviselői személyzettel helyettesítik. Ez is teljesen igaz. De megint csak azzal a fenntartással, hogy ez a sztenderdizálás egy osztály, a már említett hivatali réteg fontosságát húzza alá, amelynek bizonyos módon *képzettnek* kell lennie, és amelynek – ezt most hozzátehetjük – egy jól meghatározott, *rendies* jellege van. Nem véletlen, hogy a kereskedelmi főiskolák, a kereskedelmi iskolák és a szakiskolák mindenütt gomba módra szaporodnak. És ebben – legalábbis Németországban – az a vágy is közrehat, hogy ezeken az iskolákon keresztül be lehet kerülni egy csoportba, ahol ugyan megdobálhatják őket, de képessé is válnak arra, hogy kisegítsék magukat, és így tartalékos tisztekké váljanak, hogy aztán a hivatalban előnyt élvezzenek a főnök lányának elnyerésére: más szóval, hogy asszimilálódjanak az ún. „társadalomhoz”. Semmi sem áll távolabb ettől a rétegtől, mint a proletariátussal való szolidaritás, amelytől inkább megkülönböztetni igyekszik magát. Különböző mértékben, de látható módon ugyanez igaz az alkalmazottak alsóbb rétegeire is. Mindannyian egy hasonló státuszminőségre törekszenek, akár saját maguk, akár gyermekeik számára. Vagyis kimondhatjuk: ma nincs egy olyan egyértelmű tendencia, amely a proletarizálódás irányába mutatna.

De bárhogyan is legyen, ezek az érvek önmagukban is azt mutatják, hogy a forradalmi katasztrófára való várakozást, amely egykor a *Kommunista Kiáltvány* vonzerejét adta, egy evolucionista felfogás váltotta fel, mely szerint a régi gazdaság a versengő vállalkozók tömegével, fokozatosan átalakul egy szabályozott gazdasággá, amelyet vagy az állami tisztviselő, vagy a tisztviselők részvételével működő kartellek szabályoznak. Ebben az állapotban az egyes vállalkozók már nem a verseny és a válságok hatására egyesülnek – most a tényleges szocialista, uralom nélküli társadalom

előfázisánál tartunk. Van tehát egy evolucionista hangulat, amely ettől a lassú átalakulástól várja a jövőbeli szocialista társadalom megvalósítását; ez lépett már a háború előtt számos szakszervezeti vezető és szocialista értelmiségi tudatában a régi katasztrófaelmélet helyébe. Ebből pedig számos jól ismert következtetést vontak le. Létrejött az ún. „revizionizmus”. Ennek vezetői legalább részben tudatában voltak e lépés súlyának: a tömegeket megfosztották attól a hirtelen felvirradó boldog jövőbe vetett hit-től, amelyet egy olyan evangélium adott számukra, amely azt mondta nekik, mint az ókori keresztényeknek: az üdvözülés még akár ma éjjel bekövetkezhet. Egy olyan hitvallást, mint amilyen a *Kommunista Kiáltvány*ban van, és amilyen a későbbi katasztrófaelmélet, ugyan le lehet taszítani a trónjáról, de nehéz egy másikkal helyettesíteni. A fejlődés azonban már régen túllépett a régi ortodoxiával folytatott vitán, amely döntően az ortodox hittől szembeni lelkiismereti ellenvetésekből fakadt. Belegabalyodtak abba a kérdésbe, hogy a szociáldemokrácia mint párt folytasson-e – és ha igen, milyen mértékben – „gyakorlati politikát”. A következő értelemben: koalícióra lép a polgári pártokkal, miniszteri posztokat vesz át, és egyáltalán szerepet vállal a politikailag felelős vezetésben, és így próbálja javítani a munkások jelenlegi életkörülményeit – vagy pedig ez már „osztályárulás” és politikai eretnokség, ahogy azt a meggyőződéses katasztrófapolitikuskok látják? De időközben más elvi kérdések is felmerültek, és ezekről megoszlanak a vélemények. Tegyük fel, hogy a gazdaság egy fokozatos fejlődés útján, azaz az általános kartellezés, a sztenderdizálás és a tisztviselők térnyerése révén úgy alakulna, hogy egy bizonyos ponton adott lenne a technikai lehetőség arra, hogy a jelenlegi magánvállalkozást és így a termelőeszközök magántulajdonát egy, a vállalkozót teljesen kiiktató szabályozás váltsa fel. De akkor *ki* lenne az, aki ezt az új gazdaságot átvinné és irányítaná. A *Kommunista Kiáltvány* erről hallgat, vagy inkább sokértelmű információkat ad.

Hogyan kellene kinéznie annak az „egyesülésnek”, amelyről beszélünk? És különösen: mit tud a szocializmus nyújtani az ilyen szervezeteknek, ha valóban lehetőséget kapna arra, hogy átvegye a hatalmat, és most már azt tegyen, amit akar. A Német Birodalomban, és valószínűleg mindenütt, a szocializmusnak kétféle szervezeti kategóriája van. Először is van a szociáldemokrácia politikai pártja, annak képviselői, fizetett szerkesztői, párttisztviselői és üzemi megbízottjai, valamint azok a helyi és központi egyesületek, amelyek megválasztották vagy foglalkoztatják őket. Másodszor a szakszervezetek. Nos, e két szervezet bármelyike lehet *mind* forradalmi, *mind* evolucionista jellegű. Arról megoszlanak a vélemények, hogy ma melyik jelleg érvényesül, és hogy a jövőben milyen jelleg lenne kívánatos.

Ha a forradalmi reményből indulunk ki, akkor két ellentétes nézet áll egymással szemben. Az első a normális marxizmusé, amely a *Kommunista Kiáltvány* régi hagyományára épül. Eszerint mindent a proletariátus *politikai* diktatúrájától kell várni; és úgy véli, hogy ennek hordozója többnyire a *választási kampányra* szabott *politikai pártszervezet* kell hogy legyen. A pártnak vagy egy rá támaszkodó politikai diktátornak kellene magához ragadnia a politikai hatalmat, és innen kiindulva kellene megvalósítani a társadalom új szerveződését.

Az ellenfelek, akiket ez a forradalmi irányzat célba vett, először is a szakszervezetek voltak, amelyek mintáját a régebbi angol értelemben vett *Trade Union* nyújtja; őket egyáltalán nem érdeklik a jövőre vonatkozó tervek, mert azok csak a messzi távolban láthatók, hanem mindenekelőtt olyan munkafeltételeket akartak kivívni, amelyek lehetővé teszik számukra és gyermekeik számára a létezést: magas bérek, rövid munkaidő, a munkások védelme stb. A radikális politikai marxizmus egyrészt szembefordult ezzel a szakszervezetiséggel. Másrészt szembefordult a szocializmus kompromisszumos politikájának parlamenti formájával is, azzal, amit „millerandizmusnak” neveznek, mióta Millerand Franciaországban miniszter lett. Ez a politika oda vezetett, hogy a vezetőket sokkal inkább érdekelte a miniszteri tárca, az alvezéreket pedig a tisztviselői állások megszerzése, mint a forradalom; a forradalmi szellem így elhalt. Az elmúlt évtizedekben a régi „radikalizmus” és „ortodoxia” mellett megjelent egy másik irányzat is, amelyet „szindikalizmusnak” neveznek, a szakszervezet francia kifejezéséből, a *syndicate*-ből. Ahogy a régi radikalizmus a politikai pártszervezet forradalmi értelmezését követelte, úgy a szindikalizmus a szakszervezetek forradalmi értelmezésére törekszik. Úgy gondolja, hogy nem a politikai diktatúrát kell megvalósítani, nem a politikai vezetőknek és e politikai vezetők által alkalmazott tisztviselőknek, hanem a szakszervezeteknek és azok szövetségeinek kell (amikor eljön a nagy pillanat, az ún. „*action directe*”) kezükbe venniük a gazdaság feletti uralmat. A szindikalizmus visszavezet a mozgalom osztályjellegének szigorúbb felfogásához. Állítólag a munkásoktól a végső felszabadulás hordozója. De mindazok a politikusok, akik a fővárosokban lógnak, és csak azt kérdezik, hogy mi újság ebben vagy abban a minisztériumban, milyen esélye van ennek vagy annak a parlamenti pártnak, csak politikai érdekeltségűek és nem osztályelvtársak. Választókerületi érdekeik mögött mindig a szerkesztőségek és a magántisztviselők érdekei húzódnak meg, akik az általuk megszerzett szavazatokat akarják pénzre váltani. A szindikalizmus elutasítja mindazokat az érdekeket, amelyek a modern parlamenti választási rendszerhez kapcsolódnak. Csak a szakszervezetekbe szervezett valódi munkások hozhatják létre az új társadalmat. Le a hivatásos politikusokkal, akik a politikának – és ez igazából azt jelenti, hogy a politikából – élnek, és nem érdekli őket egy új gazdasági társadalom megteremtése. A szindikalisták tipikus eszköze az általános sztrájk és a terror. Az általános sztrájktól azt remélik, hogy a termelés egészének hirtelen megbénításával ráveszik az érintett feleket, különösen a vállalkozókat, hogy mondjanak le a gyárak irányításáról, és bízzák azokat a szakszervezetek által létrehozandó bizottságokra. A terrort részben nyíltan, részben burkoltan hirdetik, részben elutasítják (erről megoszlanak a vélemények) – mindenesetre ezt a meghatározó uralkodó rétegek soraiba akarják bevinni, hogy így politikailag megbénítsák őket. Természetesen ez a szindikalizmus egy olyan szocializmus, amely valóban kíméletlen ellenfele mindenfajta hadseregszervezésnek, hiszen ez mindig érdekelt feleket teremt, egészen az altisztig, sőt a katonáig, aki legalábbis a pillanatnyi élelmézését tekintve függ a katonai és állami gépezet működésétől, és így maga is érdekelt az általános sztrájk kudarcában. Az ellenfelei elsősorban a parlamentben tevékenykedő politikai pártok, és ezen belül a szocialista pártok. A legtöbb, amit a szindikalisták

tehetnek, az, hogy a parlamentet tribünként használják, ahonnan a parlamenti mentelmi jog védelme alatt újra és újra azt hirdetik, hogy az általános sztrájk el fog jönni, el kell jönnie, és majd ez fel fogja kelteni a tömegek forradalmi szenvedélyeit. De még ez is eltereli a figyelmet a valódi feladatról, és ezért megkérdőjelezhető. A parlamentben komoly politikát folytatni – ebből a szempontból – nemcsak képtelenség, hanem még elítélendő is. Ellenfeleik természetesen a mindenféle evolucionisták. Lehetnek szakszervezeti tagok, akik csak a munkakörülmények javításáért akarnak harcolni: a szindikalisták ezzel szemben úgy érvelnek, hogy minél alacsonyabbak a bérek, minél hosszabb a munkaidő, minél rosszabbak a körülmények általában, annál nagyobb az esély az általános sztrájkra. Vagy a pártpolitika evolucionistái, akik azt hirdetik: az állam a fokozódó demokratizálódás révén (amitől a szindikalisták a legjobban irtóznak) majd a szocializmusba nő át. A szindikalisták részéről ez persze durva önámítás. A kritikus kérdés most az: honnan remélik a szindikalisták azokat az erőket, amelyek majd a termelés irányítását a saját kezükbe veszik? Mert természetesen súlyos tévedés lenne azt hinni, hogy egy szakszervezeti tag, bármennyire is képzett, még ha évek óta tevékenykedik is, és egészen pontosan ismeri a munkafeltételeket, már ismeri a gyár működését mint olyat. Minden modern gyár működése teljes egészében a számítás, az áruismereten, a keresleti helyzeten, a műszaki képzésen alapul, olyan dolgokon, amelyek mind egyre inkább speciális ismereteket igényelnek, és amelyeket a szakszervezeti tagok, a valódi munkások egyáltalán nem tudnak megszerezni. Tehát akár tesszik, akár nem, ők sem a nem-munkásoktól, hanem az értelmiségi rétegek ideológusaitól fognak függeni. Ugyanakkor feltűnő, hogy a jelszónak teljesen ellentmondva: a megváltás csak a szakszervezeti szövetségben egyesült valódi munkásoktól jöhet, nem pedig a politikusoktól vagy néhány kívülállótól. A szindikalista mozgalmon belül – amelynek a háború előtt Franciaországban és Olaszországban volt a fókuszpontja – rengeteg magasan képzett értelmiségit találunk. Mit keresnek benne? Ezeket az értelmiségieket az általános sztrájk és a forradalmi remény *romantikája* varázsolta el. Ha rájuk nézünk, már látjuk, hogy ők romantikusok, akik mentálisan nem nőttek fel a mindennapi élet követelményeihez, vagy idegenkednek azoktól. És ezért szomjazzák a nagy forradalmi csodát és a lehetőséget, hogy egyszer megkaparinthatják a hatalmat. Természetesen vannak közöttük szervezőkészséggel megáldott emberek is. A kérdés csak az, hogy a munkások készek-e arra, hogy alá vessék magukat a diktatúrának. A szindikalista eszmék egy háborúban (az azzal járó mesés felfordulásokkal, azokkal a sorshelyzetekkel, amelyeket a munkások ott megtapasztalnak, különösen az éhség hatása alatt) a munkásosztály tömegeit is megragadhatják, és ha fegyver van a kezükben, az ilyen értelmiségiek vezetésével erőszakot is alkalmazhatnak, ha az állam politikailag és katonailag összeomlóban van. De a termelés békeidőben való irányításának erőt nem lehet látni sem a szakszervezeti tagokban, sem a szindikalista értelmiségiekben. A nagy kísérlet most persze Oroszországban zajlik. A nehézség most abban áll, hogy nem tudunk csak úgy egyszerűen átnézni a határon, és nem látjuk, hogyan valósul meg a termelés irányítása a valóságban. A hírek szerint az események menete olyan, hogy a bolsevik kormány (amely, mint ismeretes, értelmiségiekből áll, akik

közül néhányan itt tanultak, Bécsben és Németországban, és akik között csak egynéhány oroszot találni) most arra tart, hogy azokban a gyárakban, amelyek egyáltalán működnek – a szociáldemokraták értesülései szerint ez a békeidőszaki termelés tíz százaléka –, újra bevezeti a darabbérezést, azzal az indokkal, hogy különben hanyatlík a teljesítmény. A vállalkozókat meghagyják a gyárak élén – mert csak ők értenek a termeléshez –, és igen jelentős támogatásokat fizetnek nekik. Visszatértek ahhoz is, hogy a régi rendszerből származó tiszteknek tiszti fizetést adnak, mert szükségük van a hadseregbe, és belátták: ez képzett tisztek nélkül nem működhet. Hogy ezek a tisztek, ha egyszer újra a kezükben lesz a legénység, tartósan elviselik-e majd ezeknek az értelmiségieknek a vezetését, számomra kérdésesnek tűnik; egyelőre persze kénytelenek. És végül a kenyérgártya megvonásával a bürokrácia egy részét is arra kényszerítették, hogy nekik dolgozzon. De hosszú távon az államgépezetet és a gazdaságot nem lehet így irányítani – a kísérlet egyelőre nem túl biztató.

A meglepő az, hogy ez a szervezet ilyen sokáig működni tudott. Azért képes erre, mert ez egy katonai diktatúra (nem a tábornokok, hanem a tizedesek diktatúrája), és mert a frontról hazatérő, a háborúban megfáradt katonák, az agrárkommunizmus-hoz szokott, földéhes parasztokkal kiegészülve, erőszakkal birtokba vették a falvakat, és ott adót vetettek ki, lelőve mindenkit, aki túl közel merészkedett hozzájuk. Eddig ez az egyetlen nagyon nagy kísérlet a „proletariátus diktatúrájának” megvalósítására, és erről teljes őszinteséggel állíthatjuk. A breszt-litovszki vitákat a német fél a leghűségesebb módon folytatta le, abban a reményben, hogy valódi békét köthet ezekkel a népekkel. Ez több okból történt: azok, akik a polgári társadalom létében érdekeltek, azt mondták magukban: az ég szerelmére, hadd kísérletezzenek csak, a kísérlet biztosan dugába fog dőlni, és akkor elrettentő példa lesz; mi, többiek meg azt mondtuk: ha ez a kísérlet sikerül, és azt látjuk, hogy ezen a talajon lehet kultúrát teremteni, akkor mi is megtérünk.

Aki ezt megakadályozta, az Trockij volt, aki nem akarta beérni azzal, hogy ezt a kísérletet a saját háza táján végrehajtja, és úgy gondolta, hogy ha sikerül, akkor ez páratlan propagandát fog jelenteni a szocializmusnak az egész világon. Egy tipikus orosz literátor hiúságával felvértezve, ő többet akart, és azt remélte, hogy szópárbajokkal és az olyan szavakkal való visszaéléssel, mint a „béke” és az „önrendelkezés”, polgárháborút tud kiobbantani Németországban is. De annyira tájékozatlan volt, hogy nem tudta, hogy a német hadsereg tagjainak legalább a kétharmadát vidéken toborozták, további egyhatoda pedig a kispolgárságból származik, amely örömmel váгна szájon bárkit is, aki egy ilyen forradalommal próbálkozik. A vallásos harcosokkal nem lehet békét kötni, csak ártalmatlanná lehet őket tenni, és ez volt a célja az ultimátumnak és a breszti kényszerbékének. Ezt minden szocialistának fel kell ismernie, és nem ismernek senkit, bármilyen irányzathoz tartozzon is, aki ezt – legalábbis belülről – ne látná.

Ha valaki most vitába keveredik a mai szocialistákkal, és *lojálisan* kíván eljárni – ez már önmagában is bölcs dolog –, akkor a jelenlegi helyzetre való tekintettel két kérdést kell feltennie nekik. Az *első*: Hogyan viszonyulnak az evolucionizmushoz, vagyis ahhoz az elképzeléshez, amely a marxizmus ma ortodoxnak tekintett alapdogmája, hogy

a társadalom és annak gazdasági rendje szigorúan a természet törvényei szerint, úgy-
szólván fokozatosan fejlődik ki, és ezért a szocialista társadalom soha és sehol nem jö-
het létre, ha és amíg a polgári társadalom teljesen ki nem bontakozott? Azt kell tehát
megkérdeznünk, hogy hogyan viszonyulnak a szóban forgó szocialisták ehhez az alap-
vető evolucionista dogmához. És akkor majd kiderül, hogy legalábbis Oroszországon
kívül *mindannyian*, még a legradikálisabbak is, azt válaszolják, hogy a forradalom
egyetlen lehetséges eredménye egy *polgári*, de nem egy *proletár* vezetésű társadalmi
rend lesz, mert erre még sehol sem érett meg az idő. Csak azt remélik, hogy ez a társa-
dalmi rend már néhány lépéssel közelebb van ahhoz a stádiumhoz, ahonnan remélhe-
tőleg egy napon majd megtörténik az átmenet a jövő szocialista rendjébe.

Ha a lelkiismeretére hallgat, akkor minden becsületes szocialista értelmiségi kény-
telen lesz ezt válaszolni. Mindazonáltal Oroszországon belül is létezik a szociálde-
mokratáknak egy széles rétege, az ún. mensevikek, akik úgy vélik, hogy ez a bolsevik
kísérlet – hogy a szocialista rendet felülről ráoktrojálják a polgári társadalom jelenlegi
állapotára – nemcsak képtelenség, hanem a marxista dogma meggyalázása is. A két
irányzat egymás elleni rettenetes gyűlölete ebben a dogmatikus eretnekké nyilvánítás-
ban gyökerezik.

Ha mármost a vezetők (legalábbis mindazok, akikkel én valaha találkoztam) túl-
nyomó többsége ezen az evolucionista talajon áll, akkor természetesen jogos a kér-
dés: mit is akar egy forradalom elérni ilyen körülmények között, a háború idején?
Elhozhatja a polgárháborút és vele együtt talán az antant győzelmét, de nem vezethet
egy szocialista társadalomhoz; továbbá az összeomlott államon belül a paraszti és kis-
polgári érdekek ezreit hozhatja és hozza mozgásba (és ezek a szocializmus legradiká-
lisabb ellenfelei). Mindenekelőtt magával hozná a tőke hatalmas pusztulását és dezor-
ganizációját, azaz a marxizmus számára oly fontos társadalmi fejlődés visszaszorítását,
amely feltételezi a gazdaság egyre nagyobb tőkével való ellátottságát. Figyelembe kell
venni, hogy a nyugat-európai *paraszt* egészen más, mint az agrárkommunizmusban
élő orosz paraszt. Ott a döntő tényező a földkérdés, ami nálunk egyáltalán nem játszik
szerepet. A német paraszt ma legalábbis individualista, és ragaszkodik az örökölt tu-
lajdonához és a földjéhez. Erről aligha hagyja magát lebeszélni. És inkább szövetkezne
a földbirtokosokkal, mint a radikális szocialistákkal.

A jövőre vonatkozó szocialista remények szempontjából tehát a háború alatti for-
radalom kilátásai most a lehető legrosszabbak, még akkor is, ha esetleg sikerrel jár-
na. Amit legjobb esetben is hozhatna: a *politikai* alkotmánynak a demokrácia ál-
tal kívánt formához való közeledését, de ez – a reakciós *gazdasági* következmények
miatt – éppen a szocializmust hiúsítaná meg. Ezt egyetlen szocialista sem tagadhatja
következetesen.

A *második kérdés*: a békéhez való viszony. Mindannyian tudjuk, hogy ma a radiká-
lis szocializmus a tömegek körében összekeveredik a pacifista tendenciákkal, azzal a
kívánsággal, hogy a béke minél hamarabb valósuljon meg. De most már biztos, és ezt
a radikális, azaz a valóban forradalmi szociáldemokrácia minden *vezetőjének* őszintén
be kell vallania: számára bizony nem a béke a döntő. Ha választanunk kellene – fogja

mondani, ha nyíltan kiáll a véleménye mellett – egy újabb hároméves háború és azután a forradalom és a forradalom *nélküli* azonnali béke között, akkor természetesen a hároméves háború mellett lennénk. Ezt intézte el a maga hitbuzgalmával és a lelkiismeretével. A kérdés azonban az, hogy a csapatok többsége, akiknek a fronton kell helytállniuk (még a szocialista csapatok is), ugyanazon a véleményen vannak-e, mint ezek a vezetők, akik ilyen dolgokat diktálnak nekik. És ez persze tökéletesen lojális, és teljesen rendben van, ha arra kényszerítjük őket, hogy színt valljanak. Ami biztos, az az, hogy Trockij nem akart békét. Ma már ezt egyetlen általam ismert szocialista sem tagadja. De ugyanez igaz minden ország radikális vezetőire is. A választás előtt állva ők sem akarnák mindenekelőtt a békét; ha a polgárháború kedvezne a forradalomnak, akkor a háborút választanák. Háborút a forradalom érdekében, bár szerintük (ismétlem) ez a forradalom nem vezethet a szocialista társadalomhoz, hanem legfeljebb – ez az egyetlen remény – a polgári társadalom szocialista szempontból „magasabb fejlődési szintjéhez”, amely így valamivel közelebb áll a szocialista társadalomhoz, mint a jelenlegi. A szocialista társadalom majd valamikor a jövőben fog létrejönni, de hogy pontosan mikor, azt nem lehet megmondani. Az előbbieken azonban rámutattam, hogy ez a remény rendkívül kétséges.

A meggyőződéses szocialistákkal és forradalmárokkal való vita mindig nehéz ügy. Tapasztalatom szerint soha nem lehet őket meggyőzni; az ember csak arra kényszerítheti őket, hogy színt valljanak a saját híveik előtt egyrészt a béke kérdésében, másrészt abban a kérdésben, hogy mit is kellene a forradalomnak valójában hoznia. Ez az utóbbi egybeesik a fokozatos fejlődés kérdésével, ami a mai napig az igazi marxizmus dogmája, és amit Oroszországban csak egyetlen földhözragadt szekta utasított el, amely úgy vélte, hogy Oroszország átugorhatja a nyugat-európai fejlődés megfelelő szakaszait. Ez egy lojális út és egyben az egyetlen hatékony vagy lehetséges út is. Nekem ugyanis az a véleményem, hogy a szocialista meggyőződéseket és reményeket nem lehet csak úgy egyszerűen kiirtani a világból. A munkásosztály valamilyen értelemben mindig is szocialista lesz. A kérdés csak az, hogy ez a szocializmus olyan lesz-e, hogy az állami érdekek – és jelenleg különösen a katonai érdekek – szempontjából elviselhető-e. Egyetlen kormány, még egy proletárkormány (mint a Párizsi Kommün vagy most a bolsevikoké) sem tud elboldogulni a hadiállapot nélkül, amikor a fegyelem alapjai veszélybe kerültek. Ezt Trockij teljes őszinteséggel be is ismerte. De minél hátrózottabb az az érzés, hogy a fegyelem fenntartásában csak a *tárgyi* érdekek és *nem* a párt- vagy osztályérdekek determinálják a katonai hatóságok viselkedését (vagyis csak az történik, ami *tárgyilag* egy háborúban elkerülhetetlen), annál rendíthetetlenebb lesz a katonai autoritás.

Fordította: Weiss János